

Рецензія на книгу: Васильєва Т.В., Эннан А.А.-А., Шихалеева Г.Н. 2017. **Сосудистые растения побережья Куяльницкого лимана**, т. 1. Одесса: Освіта України 336 с.; рис. 23, табл. 7, ил. 481. (Энциклопедия Куяльницкого лимана: В 8-ми томах).

Наприкінці 2017 р. вийшла друком перша книга восьмитомного видання "Енциклопедія Куяльницкого лимана", підготована колективом авторів Фізико-хімічного Інституту захисту оточуючого середовища і людини МОН та НАН України за редакцією професора А.А.-А. Еннана. Куратором видання є Видавнича рада під головуванням Президента НАН України Б.Є. Пато́на.

Публікація книги, як і самого видання в цілому, є вкрай необхідною і своєчасною в зв'язку з катастрофічними екологічними проблемами, що виникли на півдні України, особливо на території Куяльницької мегаекосистеми. Сучасний стан Куяльницького лиману (Одеська обл.) є однією з найгостріших екологічних проблем Причорномор'я кінця минулого – початку ХХІ сторіччя. Він відомий в Україні й поза її межами завдяки грязьовому курорту "Куяльник", створеному ще в 1834 р., і мінеральним водам. Стан лиману є вкрай незадовільним. Водна та наземні екосистеми внаслідок зміни клімату, що непомірно посилюється, та антропогенного навантаження знаходяться в кризовому стані. Куяльницький лиман швидко втрачає здатність до відновлення ресурсного потенціалу.

Екосистеми Куяльницького лиману, незважаючи на їхню антропогенну трансформацію, відзначаються багатством та різноманітністю біоти. Тому, інтегральна оцінка та всебічна характеристика її компонентів, зокрема раритетних, рекомендації з охорони та збереження, як і широко висвітлений довідковий матеріал, що будуть представлені у виданні, матимуть велику природоосвітню значущість та використання. Все це стане основою природоохоронної політики в регіоні й оперативного керівництва в справі збереження й невиснажливого диверсифікованого використання

ресурсів. Вони будуть використані при плануванні природоохоронної та господарської діяльності проєктованого національного природного парку "Куяльницький", а також для розроблення нормативно-правових документів сталого розвитку Чорноморського регіону.

Перший том під назвою "Судинні рослини Куяльницького лиману" присвячений його флорі, яка нараховує 474 види судинних рослин, що ростуть на схилах та прибережних ділянках Куяльницького лиману. Наводяться відомості з їхньої територіальної диференціації, біоморфології, фенології, еколого-ценотичних особливостей та господарської значущості. Надається порівняльний структурний аналіз флори та її раритетної фракції, аналізується синантропна компонента.

Робота складається зі змісту, передмови, списку прийнятих скорочень, стислого словника ботанічних термінів і визначень, вступу, п'яти розділів тексту, висновків, закінчення, а також списку літератури, додатків і відомостей про авторів.

У вступі, що анонсує книгу, стисло подано історію лиману, його використання в минулому та нині, відомості про найстаріший в регіоні грязьовий курорт "Куяльницький", надається перелік вчених, які досліджували властивості мінеральних вод, грязей та ропи. Автори підкреслюють недостатнє вивчення флори, аналізують результати ботанічних досліджень, проведених з кінця ХІХ сторіччя до наших часів. Завершує вступну частину методика досліджень та інформація щодо розташування й пошуку викладеного матеріалу.

Перший розділ книги відкриває фізико-географічна характеристика території об'єкта досліджень. Подано розташування в системі адміністративного, ботаніко-географічного та геоботанічного районування. Значна увага надається

характеристиці ґрунтів, гідрології та гідрохімії власне Куяльницького лиману, висвітлюються питання впливу антропогенних факторів і глобальних змін клімату на трансформацію екосистем. Слід підкреслити, що в результаті власних досліджень авторів виявлено високий рівень хімічного забруднення ропи, пелюдів, гідробіонтів, ґрунтів і рослинної сировини. Розділ ілюстрований кольоровими картосхемами території об'єкту досліджень, пунктів розташування джерел забруднення, динаміки зміни площі водної поверхні лиману за останні 10 років. Наводяться оглядові фотографії фрагментів абразивно-зсувних ділянок на схилах, ділянок водної ерозії, спустелення та надмірного засолення, а також результати варварського використання ресурсів. Зроблено висновок про посилення негативного впливу на екосистеми лиману, охарактеризовано новітні антропогенні фактори та їхні наслідки.

Другий розділ, головний та найбільший за обсягом, представлений описами видів судинних рослин. У них за єдиним обраним принципом вказані українська, російська й латинська назви, основні морфологічні ознаки, період цвітіння, приналежність до екологічної групи, фітоценотичне приурочення рослин, а також способи розповсюдження діаспор, біоморфа, географія поширення, використання та господарська значущість. Для рідкісних видів вказується ступінь раритетності. Опис кожного виду доповнюється його оригінальною, високоякісною кольоровою фотографією. Українські та російські назви родин і видів наведені відповідно до загальноприйнятої термінології. Розташування відділів представлено за філогенетичною системою А. Енглера, а родини й види – за абеткою.

Третій розділ книги присвячений всебічному аналізу конспекту флори й складається з чотирьох взаємопов'язаних підрозділів. Основним є підрозділ з аналізу систематичної структури флори, яка налічує 474 види судинних рослин, що належать до 303 родів і 81 родини. Список провідних родин нараховує 320 видів, що складає 67,51% всієї флори Куяльницької мегаекосистеми, який за співвідношенням показників майже не відрізняється від списків флори Євразійської степової області та Північно-Західного Причорномор'я. Домінування *Asteraceae*, *Poaceae* та *Fabaceae* підкреслюють високий ступінь синантропізації флори, що характерно

для України в цілому, а високе положення *Chenopodiaceae* – процеси засолення й спустелення. У підрозділі, присвяченому аналізу життєвих форм, автори пов'язують структуру екобіоморф з антропогенними трансформаціями, а також цілком аргументовано доводять, що її формування відбувалося за високої участі елементів давньо-середземноморської флори. Цікаво відзначити, що в складі флори Куяльницької мегаекосистеми 10,7% становлять лігнозні форми – дерева та кущі (в Україні 9,9%), що зумовлено геоморфологічними особливостями території та наслідками надмірної лісомеліорації. Представляють також значний інтерес викладені в цьому підрозділі дані фітоценотичного аналізу й екологічної структури флори. Отримані оригінальні результати підтверджують високе фітоценотичне різноманіття дослідженої території, що представлено зональним (степовим) і азональними (лучним, болотним, вищим водним, галофітним, синантропним) типами організації рослинності. В екологічному спектрі звичайно домінують ксеромезофіти і мезоксерофіти. Завершує розділ соціологічна характеристика флори, що представлена 26 видами судинних рослин, серед яких 13 мають різний статус охорони, а 11 включені в Червону книгу України. Велика кількість раритетних видів рослин свідчить про високу фітосоціологічну цінність досліджуваної флори та доцільність надання цій території найвищого природоохоронного статусу.

Останні два розділи видання присвячені прикладним питанням, зокрема використанню рослинної сировини в народному господарстві. Надається перелік лікарських, кормових, медоносних, вітаміноносних, декоративних, жиролійних, ефіро-олійних, харчових, дубильних, красильних та харчових рослин. Ці матеріали вкрай важливі для оцінки фіторесурсного потенціалу долини Куяльницького лиману. Значну увагу автори приділяють аналізу наслідків антропогенного впливу на аборигенну фракцію синантропної флори, яка складає 39,5% всього видового складу. Встановлено переважання видів евапофітів та епекофітів, що свідчить про масштабну трансформацію флори, зокрема в південній частині, та наближення до межі, за якою розпочинаються незворотні деградаційні процеси. Наголошується на необхідності послаблення непомірного антропогенного впливу та проведен-

ня невідкладних заходів з охорони та збереження, зокрема фіторізноманіття лиману.

У заключенні книги стисло наведені підсумки виконаної роботи, викладено прогноз змін, що відбудуться, та аналітичний огляд ймовірних втрат, у першу чергу фіторізноманіття. Основну частину розділу займає аргументований перелік першочергових заходів з відновлення біотичного потенціалу Куяльницької мегаекосистеми. Намічено шляхи їхньої реалізації та висвітлено реальні заходи, зокрема зі створення природоохоронної установи найвищого рангу – Куяльницького національного природного парку.

У списку використаних літературних посилань наведено 158 найменувань. Алфавітний покажчик назв рослин наведено трьома мовами.

Робота добре ілюстрована рисунками, таблицями, фотографіями видів рослин, їхніх угруповань та рослинного покриву ландшафтів. Всі вони виконані на високому рівні й надають додаткову інформацію про смарагдове багатство Куяльника. Слід також відзначити велику роботу редакційного

колективу, зокрема його художнього редактора Г.М. Кірюшкіної.

Достоїнства книги незаперечні, й переважають окремі незначні неточності, які завжди мають місце у виданнях подібного роду.

Є очевидним, що книга має велику наукову, науково-освітню та практичну значущість. Вона отримає широке використання в Україні та поза її межами, зокрема в країнах, які є членами міжнародних природоохоронних організацій Чорноморського басейну ("Організації Чорноморського співтовариства" та "Чорноморська синергія" тощо). Викладені в ній матеріали будуть корисними для наукових працівників, аспірантів і студентів, учителів, екологів, біологів, природознавців, екотуристів, а також всіх тих, хто любить і захоплюється природою рідного краю.

В.В. ПРОТОПОПОВА, П.М. УСТИМЕНКО